

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЩОДО ЇЇ РОЗУМІННЯ

Устрицька Н.І.,

кандидат юридичних наук

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін

Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID ID 0000-0003-0075-9458

ustrutska@ukr.net

Дільна З.Ф.,

кандидат юридичних наук

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Інституту права Львівського державного університету внутрішніх справ

zorianka@ukr.net

Устрицька Н.І., Дільна З.Ф., Ювенальна юстиція: окремі аспекти щодо її розуміння

Стаття присвячена розгляду поняття юстиції щодо дітей. Розглянуто доктринальні положення щодо розуміння ювенальної юстиції в широкому і вузькому аспекті. Досліджено, що ювенальна юстиція дасть змогу створити як найкраще середовище для дітей, захистити їх права та інтереси. Встановлено, що ювенальна юстиція охоплює з одного боку дітей, а з іншого – розгалужену систему органів державної влади, функціональним обов'язком яких є захист і забезпечення прав та інтересів дітей.

Розглянуто, що ювенальна юстиції охоплює певну категорію осіб, які не досягнули 18 річного віку, а саме діти (малолітні та неповнолітні), що перебувають у групі ризику або у конфлікті із законом, а також дітей у контакті із законом – діти-потерпілі від правопорушень, діти-свідки кримінального правопорушення. Не менш важливим є забезпечення прав та інтересів дітей, які потребують державного захисту і підтримки.

Досліджено, що суб'єктом юстиції щодо дітей виступають органи і служби, діяльність яких спрямована на захист та забезпечення прав дітей, спеціальні установи та заклади соціального захисту для дітей. Важливу роль відведено удосконаленню правоохоронної та судової систем в аспекті ювенальної юстиції. Наголошується, що для ефективного функціонування ювенальної юстиції необхідна взаємодія та скоординованість дій її суб'єктів. А тому необхідно, щоб система суб'єктів юстиції щодо дітей була чіткою із визначенням компетенції кожного із суб'єктів, стабільною, а також мала координуючий центр.

Встановлено, що система суб'єктів ювенальної юстиції потребує подальшого реформування. Насамперед, вказане стосується проблем реформування системи правосуддя дружнього до дітей. Адже на сьогодні спеціалізацію суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, можна розглядати лише як додаткові функціональні повноваження. Також зазначено, що інститут ювенальної прокуратури перебуває на стадії становлення та формування з урахуванням її функцій та завдань.

Ключові слова: юстиція, ювенальна юстиція, діти, суб'єкти ювенальної юстиції.

Ustryts'ka N.I., Dil'na Z.F., Juvenile justice: certain aspects of its understanding

The article is devoted to the concept of justice for children. Doctrinal provisions on the understanding of juvenile justice in a broad and narrow aspect are considered. It has been studied that juvenile justice will make it possible to create the best environment for children, to protect their rights and interests. It has been established that juvenile justice covers children on the one hand, and an extensive system of public authorities on the other, whose functional duty is to protect and ensure the rights and interests of children.

It is considered that juvenile justice covers a certain category of persons under the age of 18, namely children (minors and minors) who are at risk or in conflict with the law, as well as children in contact with the law – child victims of delinquency, children witnesses of a criminal offense. Equally important is ensuring the rights and interests of children in need of state protection and support.

It is investigated that the subject of justice for children are bodies and services whose activities are aimed at protecting and ensuring the rights of children, special institutions and institutions of social protection for children. An important role is given to the improvement of law enforcement and judicial systems in the aspect of juvenile justice. It is emphasized that the effective functioning of juvenile justice requires the interaction and coordination of its subjects. Therefore, it is necessary that the system of subjects of justice for children be clear with the definition of the competence of each of the subjects, stable, and have a coordinating center.

It has been established that the system of juvenile justice subjects needs further reform. First of all, this concerns the problems of reforming the child-friendly justice system. After all, today the specialization of judges authorized to conduct criminal proceedings against minors can be considered only as additional functional powers. It is also noted that the institute of juvenile prosecutor's office is at the stage of formation and formation taking into account its functions and tasks.

Key words: justice, juvenile justice, children, subjects of juvenile justice.

Вступ. Дитинство є особливим періодом життя, який включає час швидкого розвитку та формування тіла, мозку, психіки. Це час, коли усе починається – і тому важливо, щоб усе починалось добре. Адже перший досвід, як матриця – організовує опрацювання наступного. Однак, дитинство це час не лише росту, але й час великої вразливості. Зокрема, це стосується дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, стали жертвами кримінального правопорушення або перебувають у конфлікті із законом.

Тому охорона дитинства є пріоритетним завданням держави і суспільства. Зокрема, Конституцією України покладено на державу обов'язок щодо забезпечення реалізації та захисту прав дитини, створення сприятливих умов для всебічного розвитку та виховання дітей. А Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини [1]

Слід погодитись із І. В. Ольшанецьким, що запорукою належної опіки над дітьми всіх категорій являється спільна діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій та інших структур, які об'єднані єдиною спільною метою, а саме різнобічний захист дітей. Така діяльність охоплюється загальною системою ювенальної юстиції [2, с.21-22].

Стан дослідження. Останнім часом поняття ювенальної юстиції досліджується як на рівні органів державної влади, так і на рівні науковців. Це зумовлено необхідністю захисту прав дітей, адже вони є найбільш соціально вразливою групою населення. Різні аспекти ювенальної юстиції досліджували у своїх працях М. Веселов, А. Гусак, Ю. Гурева, А. Дзюба, І. Ольшанецький, С. Оверчук, Н. Крестовська та інші.

Метою статі є аналіз поняття ювенальна юстиція та окреслення кола її учасників.

Виклад основного матеріалу. Ювенальна юстиція у прямому значенні означає юнацьке правосуддя. Однак, у літературі ювенальна юстиція розглядається в широкому і вузькому розумінні. Наприклад, І. В. Ольшанецький у широкому розумінні ювенальну юстицію розглядає як комплексну систему судових, правоохоронних, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, функціонування якої спрямоване на забезпечення і захист прав, свобод та інтересів дитини, попередження та профілактику правопорушень щодо неї або за її участі, а також ресоціалізацію дітей, які потрапили у конфлікт із законом або перебувають, чи можуть опинитися у складних життєвих обставинах. Щодо вузького розуміння поняття ювенальної юстиції (спеціалізованої гілки судової системи), то з врахуванням Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Законів України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про судоустрій і статус суддів», «Про прокуратуру», «Про Національну поліцію», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – ця система охоплює категорію спеціалізованих суддів, прокурорів, слідчих та адвокатів, які при виконанні своїх службових обов'язків уповноважені на здійснення захисту прав дітей у межах повноважень, визначених для них законом [3, с.47].

Отже ювенальна юстиція є такою системою, яка охоплює з одного боку дітей, а з іншого – розгалужену систему органів державної влади, функціональним обов'язком яких є захист і забезпечення прав і свобод дітей.

Відповідно до ст. 1 Конвенції про права дитини 1989 року дитина є кожна людська істота до досягнення 18 років, якщо за законом, яке застосовується до певної особи, вона не досягає повноліття раніше [4]. У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що дитинство – це період розвитку дитини до досягнення повноліття [1]. Окрім цього, національна правова система відносить до дітей дві групи: малолітні і

неповнолітні. Згідно з ч. 2. ст.6 Сімейного кодексу України малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітня – це дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Отже, можна відмітити, що особливим учасником ювенально-правових відносин є діти, як певна категорія осіб, які не досягнули 18 річного віку, а саме діти (малолітні та неповнолітні), що перебувають у групі ризику або у конфлікті із законом. Не менш важливим є забезпечення захисту прав дітей у контакті із законом – діти-потерпілі від правопорушень, діти-свідки кримінального правопорушення, а також діти, які потребують державного захисту і підтримки. У Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року наголошується про проведення профілактичної, соціально-виховної роботи та роботи, спрямованої на ресоціалізацію щодо:

- неповнолітніх, які схильні до протиправної поведінки та вчинили правопорушення;
- дітей, які потерпіли від правопорушень, зокрема насильницького характеру;
- дітей, які є свідками правопорушень [5].

Другою стороною ювенальної юстиції є система державних органів, діяльність яких спрямована на захист прав та інтересів дітей. Відповідно до п.3 ст.40 Конвенції про права дитини «...держави-учасниці прагнуть сприяти встановленню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, обвинувачуються або визнаються винними в його порушенні» [4]. Таке положення є базою для формування державної ювенальної політики України у сфері створення юстиції щодо дітей. Наприклад, у межах реформування системи кримінальної юстиції в Україні створено окрему організаційну структуру для забезпечення ювенальної пробації. Ці центри створені з метою надання послуг комплексної допомоги відповідно до криміногенних потреб дітей, які перебувають у конфлікті із законом, а саме виявлення проблемних питань у всіх сферах життя (сім'я, освіта, дозвілля, стосунки з друзями, особисті якості тощо) і застосування відповідних заходів щодо індивідуальної соціально-виховної роботи.

Однак, в Україні відсутній нормативно-правовий акт, який би передбачав усю систему суб'єктів ювенальної юстиції. Окремий перелік таких суб'єктів передбачено у Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей». Зокрема, здійснення соціального захисту дітей і запобігання правопорушень серед них покладається в межах визначеної компетенції на:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
- уповноважені підрозділи органів Національної поліції;
- приймальники-розподільники для дітей органів Національної поліції;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).
- інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни [6].

Як бачимо, даний закон не надає повного уявлення про систему суб'єктів ювенальної юстиції. Тут слід відмітити, що важливе місце у такій системі повинен займати суд. Хоча у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено спеціалізацію суддів із здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх, однак такі судді не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції [7]. Як зазначає С.В. Оверчук спеціалізацію суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, можна розглядати лише як додаткові функціональні повноваження [8]. Інші науковці вважають, що із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» ніяких позитивних зрушень щодо запровадження ювенального правосуддя не відбулося. Адже законодавець передбачає можливість утворення лише двох вищих спеціалізованих судів, як судів першої інстанції з розгляду окремих категорій справ, зокрема Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду [9]. Отож система правосуддя щодо дітей потребує подальшого реформування.

У літературі також пропонується як складову системи органів ювенальної юстиції розглядати ювенальну прокуратуру [3, 47]. І. В. Ольшанецький під ювенальною прокуратурою пропонує розуміти спеціальну еди-

ну структуру у системі органів прокуратури, яка відповідно до Конституції та законів України, здійснює від імені держави наглядову, обвинувальну та представницьку функції з метою захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх. Так, відповідно до наказу Генерального прокурора від 14.02.2020 р. № 90 «Про вдосконалення організації діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей та протидії насильству», на прокурорів, які здійснюють діяльність у сфері захисту прав і свобод дітей покладено організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням слідчими органів досудового розслідування (крім детективів Національного антикорупційного бюро України) та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини (крім військових), вчинені стосовно неповнолітніх, а також розпочатих у сфері охорони дитинства. Нагляд за дотриманням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, пов'язану зі здійсненням повноважень щодо запобігання, виявлення і припинення злочинів, вчинених стосовно неповнолітніх, а також розпочатих у сфері охорони дитинства, розшуку осіб, які їх вчинили, та переховуються від органів досудового розслідування, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання [10].

У КПК України йдеться про слідчого у справах неповнолітніх. Зокрема зазначено, що кримінальне провадження щодо неповнолітньої особи, у тому числі, якщо кримінальне провадження здійснюється щодо декількох осіб, хоча б одна з яких є неповнолітньою, здійснюється слідчим, який спеціально уповноважений керівником органу досудового розслідування на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх [11]. Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, у тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та всі інші особи, що беруть участь у ньому, зобов'язані здійснювати процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього та відповідає його віковим та психологічним особливостям, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього [11].

Ще одним суб'єктом, який входить у систему ювенальної юстиції є адвокат. У кримінальному провадженні, особам, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, – з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою, забезпечується обов'язкова участь захисника, тобто адвоката. Відповідно адвокат, який зобов'язаний здійснити захист свого неповнолітнього клієнта можна назвати ювенальним адвокатом.

У літературі найповніший перелік суб'єктів національної системи ювенальної юстиції України навів М.Ю. Веселов. Зокрема, науковець виділив: суди, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Уповноважений Президента України з прав дитини, Кабінет Міністрів України, Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх, прокуратура України, адвокатура, Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ, Національна поліція України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань сім'ї та захисту дітей, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти і науки, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах культури та мистецтв, фізичної культури і спорту, національно-патріотичного виховання, інформаційної безпеки, органи місцевого самоврядування, громадські організації, міжнародні та іноземні громадські організації, фонди та асоціації, засоби масової інформації [12, с. 50-51].

Наукові пошуки щодо ефективних та оптимальних моделей структури суб'єктів ювенальної юстиції, впровадження та апробації дієвих практик їх функціонування проводили й інші науковці. Однак, для ефективного функціонування ювенальної юстиції необхідна взаємодія та скоординованість дій її суб'єктів. Саме з метою запровадження міжінституційної платформи для системного обговорення та вирішення проблемних питань розвитку правосуддя щодо дітей, прийняття узгоджених рішень, що відповідає інтересам дитини постановою КМУ від 24 травня 2017 року № 357 було утворено Міжвідомчу координаційну раду з питань правосуддя щодо неповнолітніх. Серед її ключових завдань є координація дій органів виконавчої влади з метою розвитку політик і практик забезпечення інтересів неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення, стали жертвами або свідками кримінальних правопорушень, дослідження спроможності запуску єдиної системи органів, що працюють з дітьми тощо. Однак, цей орган є тимчасовий і консультативно-дорадчим, а також обмежений лише процесами реформування законодавства у сфері правосуддя щодо дітей.

Висновок. Отже, з урахуванням вище викладеного можна зробити висновок, що ювенальна юстиція охоплює певну категорію осіб, які не досягнули 18 річного віку, а саме діти (малолітні та неповнолітні),

що перебувають у групі ризику або у конфлікті із законом. Не менш важливим є забезпечення захисту прав дітей у контакті із законом – діти-потерпілі від правопорушень, діти-свідки кримінального правопорушення, а також діти, які потребують державного захисту і підтримки. Система суб'єктів ювенальної юстиції охоплює досить широке коло суб'єктів, зокрема, тих, які формують ювенальну політику і які її реалізують. Тому вкрай важливим є те, щоб система цих суб'єктів була чіткою із визначенням компетенції кожного із суб'єктів, стабільною, мала координуючий центр, а також простежувався зв'язок суб'єктів між собою задля забезпечення найкращих інтересів дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (Дата звернення: 02.03.2021)
2. Ольшанецький І.В. Конституційно-правові засади інституту ювенальної прокуратури в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2019. 223 с.
3. Ольшанецький І. В. Ювенальна юстиція: проблеми законодавчого врегулювання її органів в Україні (ювенальний суддя, прокурор, слідчий, адвокат). *Правова держава*. №37.2020. С.47.
4. Про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 року (ратифіковано ВР України від 27.02.1991 р.) / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (Дата звернення: 02.03.2021).
5. Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text> (Дата звернення: 02.03.2021).
6. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення: 02.03.2021).
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 2102-VIII. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (Дата звернення: 02.03.2021).
8. Оверчук С.В. Розвиток ювенальної юстиції в Україні в контексті реалізації принципу спеціалізації судів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. №2(10). С.5. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14osvpss.pdf>.
9. Басиста І.В., Розкошинська С.О., Палійчук І.В. Ювенальна юстиція в Україні: окремі проблеми та шляхи їх вирішення. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія Право. №4(16), 2017. С. 143-152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2017_4_25
10. Про вдосконалення організації діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав дітей та протидії насильству : Наказ Генерального прокурора від 14.02.2020 р. № 90. Офіційний веб-портал Офісу Генерального прокурора. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/iord?_m=publications&_t=rec&id=262782 (Дата звернення: 02.03.2021).
11. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. №4651– VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12. № 13. ст.88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (Дата звернення: 02.03.2021).
12. Веселов М. Ю. Адміністративно-правові засади функціонування системи суб'єктів ювенальної юстиції у сфері забезпечення прав дітей. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (8). С. 47–57.